

Č L Á N K Y

České trestní právo v pohybu¹

Vladimír KRATOCHVÍL

I. Úvod

Cílem přednášky je pokud možno úplná informace o dosavadním vývoji a nynějším stavu trestněprávní reformy v bývalé ČSFR, jakož i v České republice. Sleduje jak trestní právo hmotné, tak trestní právo procesní, a sice od r. 1989 doposud.

Zároveň třeba poznamenat, že text nemůže být všezahrnující; na stěžejní problémy, jež úzce souvisejí s trestněprávními odvětvími, bude jen poukázáno s tím, že mohou být předmětem navazující diskuse.

Část II. tohoto textu pojednává o krátkých dějinách trestněprávní reformy v bývalé ČSFR a dnešní České republice, konkrétně od r. 1989. Zmíněny budou obsahové, formální a časové aspekty reformy, včetně stručné charakteristiky dosud přijatých zákonů.² Řeč bude též o institucionální stránce trestněprávní reformy, jakož i o problému paralelní reformy hmotněprávní a procesněprávní, nebo reformy nikoliv paralelní.

V části III. půjde o to, zorientovat posluchače v otázce, zda jít po přijetí nové Ústavy ČR cestou dalších novel obou trestněprávních odvětví, anebo zvolit metodu zásadních rekodifikací. V tomto směru již existuje určitý, zejména odborný konsensus, jenž byl akceptován i politickou reprezentací na úrovni Ministerstva spravedlnosti ČR.

¹(Přednáška pronesená dne 24. června 1993)

²Podle právního stavu k 31. 5. 1993 (včetně). (Dem Rechtsstand zu 31. 5. 1993 (einschliesslich) zufolge).

Obsahem části IV. je charakteristika zatím poslední verze rekodifikace trestního práva procesního ČR z května 1993. Pokusím se zaměřit pozornost především na funkce nového trestního procesu, na jeho základní zásady (jejich změny), jakož i na stěžejní procesní instituty. Zvláště pak bude sledován soulad tohoto projektu s Evropskou úmluvou o ochraně lidských práv a základních svobod, jakož i s doporučením č. R (87) 18 Výboru ministrů Rady Evropy ohledně zjednodušení trestního řízení.

Informaci o novelizačních návrzích trestního práva procesního ČR z měsíce května 1993 je věnována část V. Půjde o pouhý výčet námětů, které byly zpracovány soudci trestního kolegia Nejvyššího soudu a nabídnuty pracovní komisi Ministerstva spravedlnosti ČR pro trestněprávní reformu.

Vzhledem k tomu, že existují jednak hotové návrhy na novelu trestního zákona (jeho zvláštní části), jednak náměty na změny trestního práva hmotného, které nutně souvisejí s rekodifikačním projektem trestního procesu, bude o nich pojednáno v části VI. této přednášky.

Závěr potom obsahuje stručné shrnutí a výčet některých aktuálních souvisejících problémů k diskusi.

II. Stručné dějiny československé a české trestněprávní reformy od r. 1989 dosud

Není nutné obšírně vysvětlovat, proč reformní dějiny popisují právě od r. 1989.

Z hlediska obsahového patří k reformě její cíl (účel). Ten je představován určitou kombinací obsahové (materiální) kontinuity a diskontinuity trestněprávního vývoje, jakož i na něj navazujícího trestního zákonodárství. V té souvislosti musíme, spolu s Weyrem, odlišovat od materiální kontinuity v právu i formální kontinuitu (resp. diskontinuitu).³ Ta první znamená, že obsah práva (trestního práva) se vyvíjí nepřetržitě v návaznosti na jeho minulou podobu; zejména pokud se jedná o funkce a základní zásady určitého právního odvětví. Naproti tomu kontinuita formální představuje zachování nepřerušného procesu tvorby práva, včetně jejího výsledku v podobě hotového zákonodárství; přitom i sama pravotvorba se opírá o vlastní právní regulaci.

Vrátíme-li se k obsahovému aspektu reformy, potom není možné uzavřít, že jediná cesta spočívá v obsahové diskontinuitě trestního práva hmotného i procesního. Jako optimum vidím již zmíněnou kombinaci této kontinuity „...všude tam, kde je možné navázat na pozitivní momenty dosavadní trestněprávní úpravy i trestněprávních koncepcí (tzn. od r. 1918 do konce 80. let)...“ a obsahové diskontinuity „...ve všech případech, kdy se dosavadní trestněprávní úprava či reformní projekty staly nepoužitelnými z důvodů výlučné ideologizace nebo i jen z důvodů pouze juristických (legislativně-technických).“⁴

³Weyr, F.: *Teorie práva (Rechtstheorie)*. Brno, Praha 1936.S.79.

⁴Kratochvíl, V.; Kuchta, J.: *Tendence i charakter zmian w Czecho-Slowackim prawie*

Kromě zmíněné deideologizace, jakožto podmínky obsahového kontinua, se reforma orientovala a orientuje věcně na dekriminalizaci, depenalizaci⁵ a diferenciaci trestní odpovědnosti. Uvedené čtyři „pilíře“ charakterizují dosavadní průběh reformy a stanou se pro ni určujícími nepochybně i do budoucna. Zároveň třeba upozornit, že nejde o procesy lineární v tom smyslu, že by např. dekriminalizace znamenala pouhé škrtání dosavadních skutkových podstat trestných činů; třeba totiž reagovat přiměřeně i na nové formy kriminality. Podobně ani zrušení bipartice činů soudně trestných nemusí automaticky znamenat rozpor s požadavkem diferenciaci trestní odpovědnosti, když nová úprava ponechává v platnosti škálu trestných činů odlišených podle jejich závažnosti.⁶ Zmíněné charakteristiky reformy platí nejen pro trestní právo hmotné, lze je také analogicky a adekvátně vztáhnout na trestní právo procesní (např. deideologizaci, diferenciaci trestněprocesní formy, odklony).⁷

Dosavadní průběh reformy v hmotném i procesním trestním právu potvrzuje naznačenou kombinaci obsahové kontinuity a diskontinuity trestněprávního vývoje. Ne vždy se ovšem hožužel podařilo, díky „legislativnímu trysku“, odstranit beze zbytku všechny legislativně-technické nedostatky staré právní úpravy, podmíněné vadami čistě věcně juristickými, např. legální definice návodu k trestnému činu. Naopak, podařilo se „vyrobit“ dokonce nedostatky nové, a to z důvodů často neomluvitelných.⁸

Formální aspekt reformy tvoří prostředek k dosažení jejího účelu. Sem patří již zmíněná formální kontinuita v tvorbě práva, jejímž výsledkem je příslušné nové zákonodárství, tj. trestní. Na rozdíl od nezbytné kombinace kontinuity a diskontinuity obsahové, je z pohledu formálního myslitelná výlučně jen kontinuita. V opačném případě by došlo k úplnému chaosu a k destrukci právního řádu. Dosud zaznamenaný průběh trestněprávní reformy (v hmotném i procesním právu) dokumentuje právě tento přístup, tzn. kontinuitu. Bezprostředním projevem a garancí formální kontinuity trestní pravotvorby je probíhající legislativní činnost, jakož i hotové

karnym. In: Bojarski, M. (red.): *Tendence zmian prawa karnego i prawa o wykroczeniach w Polsce i Czecho-Slowacji*. (Die Tendenzen und Charakter der Änderungen im tschechoslowakischen Strafrecht. In: Bojarski, M. (Red.): *Die Tendenzen der Änderungen des Strafrechts und des Ordnungswidrigkeitsrechts in Polen und in der Tschechoslowakei*). Wrocław, WUW 1992.S.38.

⁵Dolenský, A.: *Novelizace trestního zákona 1990 (Die Novellierung des StGB 1990)*. Bulletin advokacie, 4, 1990,S.5.

⁶Srov. (Vgl.) Kratochvíl, V.: *Od bipartice k tripartici, anebo trestný čin nediferencovaný? (Von Dichotomie zu Trichotomie, oder die undifferenzierte Straftat?)*, Právník, 129, 1990, 11,S.1008 - 1019.

⁷Srov. např. (Vgl. z.B.) Roxin, C.: *Welches Gesamtkonzept sollte der Strafprozessreform zugrundegelegt werden?* In: Schreiber, H. L./ Wassermann, R. (Red.): *Gesamtreform des Strafverfahrens*. Internat. Ch. Broda Symposium, Bad Homburg v. d. H. 1986. Neuwied u. Darmstadt, Luchterhand 1987.S.18, 23. Šámal, P.: *Základní zásady trestního řízení v demokratickém systému*. (Die Grundsätze des Strafverfahrens im demokratischen System). Praha, MS ČR 1992.S.220.

⁸Bliže k tomu (Näher dazu) Kratochvíl, V.: *Die Strafrechtsreform in der CSFR und in der CR (StGB u. StPO) - Stand und Perspektiven*. Přednáška na Institutu pro právní a sociální filosofii Univerzity v Saarbrückenu, 21. 1. 1993 (Vortrag am Institut für Rechts- und Sozialphilosophie der Universität des Saarlandes in Saarbrücken), v tisku (im Druck).

trestní zákonodárství. V tomto směru zde nedošlo k žádnému přetržení vývoje od r. 1989, což dokumentují přijaté novely trestního zákona a trestního řádu. De iure expressis verbis je deklarována kontinuita zákonodárné moci též v souvislosti se zánikem ČSFR a vznikem České republiky. Podle usnesení ČNR z 15.12. 1992, č.5, které bylo přijato v souvislosti s přijetím ústavního zákona ČNR o opatřeních souvisejících se zánikem ČSFR (ú. z. 4/1992 Sb.) „...žádný výklad stávajících právních norem nepřipouští zpochybnění kontinuity zákonodárné moci, jejíž nositelkou je ve smyslu tohoto ústavního zákona ČNR.“

Časovým aspektem trestněprávní reformy se rozumí fáze jejího dosavadního a zamýšleného průběhu:

Prvá fáze vyzbázela a zatím vyzbází z potřeb okamžitých změn obou trestněprávních odvětví, to vzbledem k novým, resp. stále se měnícím podmínkám politickým, ekonomickým a sociálním. Fáze druhá by měla naopak respektovat potřebu změn dlouhodobých, perspektivních, orientovaných na vytváření pluralitní demokratické společnosti na bázi (ve formě) právního státu.⁹

Z legislativního, v tom smyslu formálního hlediska (viz výše), odpovídají první fázi četné novely trestněprávních předpisů (od r. 1989 do r. 1993: devět novel trestněprávních a osm novel trestněprocesních). Pro druhou fázi mají být typické rekodifikace trestního práva hmotného a trestního práva procesního.

Pokud jde o výsledky novelizační fáze reformy, lze je v trestním právu hmotném dokumentovat celkem čtyřmi přímými novelami tr. zákona (z. č. 159/89; 175/90; 545/90; 557/91 Sb.) a pěti novelami nepřímými (z. č. 47/90 o volbách do FS ČSFR, § 177; 84/90 o právu shromažďovacím, § 197b; 457/90 o jednacím řádu FS ČSFR, § 175; 451/91 lustrační zákon, § 175; 490/91 o způsobu provádění referenda, § 177; Sb.).

Trestní právo procesní bylo změněno celkem šestkrát novelami přímými (z. č. 159/89; 178/90; 303/90; 558/91; 25/93; 115/93 Sb.) a dvakrát novelami nepřímými (z. č. 13/93 Sb. – celní zákon, jehož § 22 zavádí institut celního vyšetřovatele trestných činů souvisejících s dovozem, vývozem...etc. zboží (z. č. 26/93 Sb. – novela zákona o Policii ČR § 14/1, d), e).)

Podat bližší charakteristiku obsahu jednotlivých pozměňovacích zákonů přesahuje možnosti této přednášky. Na tomto místě je možné pouze konstatovat, že nejdůležitější hmotněprávní novely představují zákony č. 175/90 Sb. a 557/91 Sb.; v trestním procesu to jsou zákony č. 178/90 Sb. a 558/91 Sb. V podrobnostech nezbyvá než odkázat na dílčí články v odborných časopisech.¹⁰

⁹Knapp, V.: Aktuální problémy systému čs. práva (Die aktuellen Probleme des tschechoslowakischen Rechtssystems). Právník, 129, 1990, 11.S.961.

¹⁰Viz např. trestní právo hmotné (materieles Strafrecht (Sieh, z. B.):)

Kratochvíl, V.: Principy diferenciace a individualizace trestní odpovědnosti v novém trestním zákonodárství a ochrana člověka a občana. In: Prusák, J./ Lovíšek, M. (red.): I. Lubyho dni. Sloboda, právo, bezprávie (Die Differenzierungs- und Individualisierungsprinzipien der strafrechtlichen Verantwortlichkeit in der neuen Strafgesetzgebung und Schutz des Menschen und des Bür-

Na rozdíl od fáze novelizační, nemůže se zatím fáze rekodifikační vykázat žádným hotovým projektem nového tr. zákona či tr. řádu, jako ucelených trestněprávních kodexů. To, o čem bude řeč v části IV. přednášky, je jenom rozpracovaný materiál.

Kromě obsahového, formálního a časového rozměru trestněprávní reformy má

gers. In: Prusák, J./ Lovíšek, M. (Red.): I. Luby-Tag. Die Freiheit, das Recht, das Unrecht). Trenčianské Teplice 1990.S.95 – 107.

Novelizace trestního zákona a trestního řádu (red. čl.) (Die Novellierungen des StGB und der StPO (Red.-Ansatz)). Justičná revue, 1990, 1,S.30 n.(ff).

Teryngel, J.: K novelizaci trestněprávních předpisů (Zur Novellierung von strafrechtlichen Vorschriften). Prokuratura, 1990, 1-2,S.6-14.

Musil, J.: Die Bestrebung zu einer demokratischen Strafrechtsreform in der Tschechoslowakei. Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft. 103, 1991, 4, S.1021-1033.

Novotný, O./ Válková, H.: Lidská práva a trestní zákonodárství (Die Menschenrechte und die Strafgesetzgebung). Právník, 130, 1991, 3, S.256-264.

Novotný, O.: K problematice teoretických východisek budoucí kodifikace trestního práva hmotného (Zur Problematik von theoretischen Ausgangspunkten der künftigen Kodifikation des materiellen Strafrechts). Justičná revue, 63, 1991, 1, S.15-27.

Repik, B.: Trestné sankcie (Die Strafsanktionen). Justičná revue, 63, 1991, 1, S.6-14.

Čič, M./Gašparovič, I.: O niektorých otázkach novely Trestného zákona (Über die irgendeinen Fragen der Novelle des StGB). Právní obzor, 75, 1992, 3, S.235-243.

Dolenský, A.: Novelizace trestního zákona 1991 (Die Novellierung des StGB 1991). Bulletin advokacie, 1992, 2, S.5-15.

Fico, R.: Nové pohľady na chápanie účelu trestu (Die neuen Ansichten auf die Auffassung des Zweckes von Strafe). Justičná revue, 1992, 5, S.7 n (ff).

Teryngel, J.: Návrat k „Rauschdelikt“ (Zurück zum Rauschdelikt). Justičná revue, 1992, 3, S.25-31.

Novotný, O.: Alternativy uvěznění (Die Gefängnisalternativen). Právní praxe, 41, 1993, 2, S.66-84. trestní právo procesní (Strafprozessrecht)

Mandák, V.: Novela trestního řádu 1990 (Die Novelle der StPO 1990). Bulletin advokacie 1990, 4, S.17-27.

Musil, J.: Resortní zařazení orgánů přípravného řízení trestního (Die Resorteingliederung von den Ermittlungsorganen). Čs. kriminalistika, 23, 1990, 3-4, S.145-156.

Nett, A.: Koncepcie přípravného řízení trestního (Die des Ermittlungsverfahrens Konzeption). Justičná revue, 1990, 6, S.18 n. (ff).

Čečet, V./ Elek, J.: O niektorých otázkach koncepcie vyšetrovania v ČSFR (Über die irgendeinen Fragen der Untersuchungskonzeption). Justičná revue, 63, 1991, S.27-31.

Nett, A.: K problematice neúčinnosti důkazů die novely trestního řádu (Zur Problematik der Unwirksamkeit der Beweise der StPO zufolge). Justičná revue, 1991, 5, S.32 n. (ff).

Pípek, J.: Práva obviněného po novelizaci trestního řádu 1990. (Die Rechte des Beschuldigten nach der Novellierung der StPO 1990). Bulletin advokacie, 1991, 3, S.8-16; 1991, 5, S.7-16.

Vantuch, P.: Přípravné řízení a právo obviněného na obhajobu. (Ermittlungsverfahren und das Verteidigungsrecht des Beschuldigten). Právo a zákonnost, 39, 1991, 10, S.587-592.

Vantuch, P.: Jsou nezbytné dvě formy přípravného řízení? (Sind die zwei Formen des Ermittlungsverfahrens unerlässlich?). Justičná revue, 63, 1991, 12, S.12-20.

Jelínek, J.: O novele trestního řádu 1991 (Über die Novelle der StPO 1991). Bulletin advokacie, 1992, 3, S.7-22; Čs. kriminalistika, 25, 1992, 2, S.148-157.

Teryngel, J.: Novela trestního řádu vyvolaná Listinou základních práv a svobod (Die von der Liste der Grundrechte und Freiheiten hervorgerufene Novelle der StPO). Právo a zákonnost, 60, 1992, 1, S.29-39.

svůj význam i stránka institucionální.

Od května 1990 do zániku ČSFR (31. 12. 1992) pracovala při legislativní radě tehdejší federální vlády Stálá komise pro trestní právo. Zaměřovala se především na připomínkování zákonných osnov v trestněprávní oblasti. Fungovala tedy zejména ve fázi novelizační. Ovšem původní představy o její práci byly též spojeny s přípravou nové kodifikace trestního práva hmotného i procesního. Napíněny však nebyly. Komise po sobě nezanechala ani částečně rozpracovaný projekt toho či onoho nového trestního kodexu. K dispozici zůstávají pouze odborné články k dílčím problémům, které publikovali členové komise v právnickém tisku (viz pozn. č. 9).

V letních měsících 1992 se ujímá reformní iniciativy Ministerstvo spravedlnosti ČR, především pokud jde o trestní právo procesní. Tento nelehký úkol zůstává ministerstvu i po zániku ČSFR a poněkud se rozšiřuje nad rámec pouhého trestního řádu (viz dále).

Od ledna 1993 zahájila své působení pracovní komise pro reformu trestního práva procesního, ustavená zmíněným ministerstvem již koncem roku 1992. Jsou v ní zastoupeni nejen představitelé resortu spravedlnosti (tzn. soudci soudů všech stupňů, legislativa MS ČR), nýbrž také pracovníci resortů dalších, zúčastněných na trestním řízení; tzn. Ministerstvo vnitra, prokuratura (státní zastupitelství). Bohužel slabší zastupení má advokacie a trestněprávní teorie. Užší pracovní skupina, vytvořená v rámci zmíněné pracovní komise, vypracovala dosud celkem pět dílčích reformních materiálů, které byly vždy následně posuzovány v plénu celé pracovní komise (duben 93–Malá Skála; červen 93 Karlovy Vary). Materiál v pořadí pátý oponovala též trestní sekce České advokátní komory (červen 93). Kromě toho uspořádalo MS ČR dva semináře za podpory a účasti expertů Rady Evropy, věnované reformě trestního práva procesního v bývalé ČSFR, resp. nyní v ČR (říjen 92 Liblice a květen 93 Praha).

Vedle přípravy nového trestněprocesního kodexu garantuje MS ČR ještě malou novelu trestního zákona, nový zákon o výkonu vazby a nový zákon o výkonu trestu odnětí svobody, k novele tr. zákona přibude zřejmě ještě návrh zatím jen novely trestního řádu. Samozřejmě, že se na všechny tyto zákonodárné projekty velice spěchá, což představuje pro kvalitu trestněprávní reformy určité nebezpečí.

Podle dostupných informací v České republice dosud „nehrozí“, že se objeví něco jako alternativní osnova nového trestního řádu či trestního kodexu, nebo jiného zmíněného zamýšleného zákona.¹¹ Teoreticky to sice vyloučit nelze, ovšem reálné to podle mého názoru není, neboť kapacity kateder trestního práva právnických fakult v Praze a v Brně jsou plně vytíženy zejména výukou.

Závěrem k části II. dovolte ještě poznámku k problému paralelní, či nikoliv pa-

¹¹Srov. např. (Vgl. z. B.): Alternativ-Eutwurf eines Strafvollzugsgesetzes vorgel. v. einem Arbeitskreis deutscher und schweizerischer Strafrechtslehrer, bearb. v. J. Baumann. Tübingen, Mohr 1973. 253 S. Misslingt die Strafrechtsreform? Der Bundestag zwischen Regierungsentwurf von 1962 u. Alternativ-Entwurf der Strafrechtslehrer von 1966. J. Baumann, Berlin, Neuwied, Luchterhand 1969. 230 S.

ralelní reformy trestního práva hmotného a trestního práva procesního (v druhém případě je otázkou, čím začít?)

Jestliže novelizační fáze reformy probíhala a dosud probíhá u nás víceméně souběžně, je fáze rekodifikační výrazně jiná. Tato odlišnost spočívá v tom, že prakticky od počátku roku (93) se upřednostňuje zásadní reforma (tj. rekodifikace) trestního práva procesního před trestním právem hmotným. Jinak řečeno: v ČR se jde cestou neparalelní reformy s tím, že začínáme procesem, nikoliv, jak by se běžně předpokládalo, trestním právem hmotným.

Podle mého názoru¹² tam, kde trestní právo procesní tak říkájíc „nestačí s dechem“ trestnímu právu hmotnému, tam je reforma pouze procesu představitelná a dokonce nezbytná. Taková byla situace např. i v Rakousku, zhruba od poloviny 70. let do poloviny let 80., kde navíc bylo upuštěno od paralelní reformy z toho důvodu, že se tato považovala za velmi nevhodnou (inkonvenienz).¹³ Faktem však zůstává, že duchovní otec rakouské trestněprocesní reformy, bývalý ministr spravedlnosti Dr. CH. Broda, „odstartoval“ tuto reformu svým známým Grazským programem již v r. 1962; významným byl též rok 1965, kdy spatřila světlo světa ministerská osnova široké novely trestního práva procesního.¹⁴ Významný impuls pro rakouskou trestněprocesní reformu představovala též Evropská úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod, jak dokumentují slova téhož ministra, která prošel na synposiu v Bad Homburgu v r. 1986, věnovaném celkové reformě trestního řízení v Německu, Rakousku a Švýcarsku.¹⁵

Za situace, kdy nejen trestní právo procesní, nýbrž také trestní právo hmotné stojí před zásadními změnami, je ovšem myslitelná maximálně jako samostatná reforma hmotného práva, kterou tak jako tak bude následovat reforma procesu. Postup opačný, rebus sic stantibus, který jsme zaznamenali u nás, je přinejmenším problematický a stejně si časem vynutí souběh reforem obou trestněprávních odvětví (viz dále část V. a VI.).

Příčiny tohoto stavu jsou, jak se domnívám, tři:

- Ministerstvo spravedlnosti, i v dobách před r. 1989, tradičně garantovalo reformy trestního práva procesního (situace v bývalé ČSSR zhruba od poloviny 70. let), kdežto trestní právo hmotné bylo zajišťováno Generální prokuraturou. Ta však dnes má zcela jiné problémy, spojené s její vlastní transformací ve státní zastupitelství (čl. 80 Ústavy ČR), takže objektivně nemůže garantovat reformu hmotného práva.
- Dramatický nárůst zjištěné kriminality od přelomu let 80. a 90. dosud¹⁶, jakož i neméně pesimistické odhady do budoucna, to na straně jedné a nynější

¹²Kratochvíl, V.: Op. cit. sub 7), S.12 (Manuskript).

¹³Foregger, E.: In welche Richtung soll die Reform der StPO weitergeführt werden? Wien, Manzsche Verlags u. Universitätsbuchhandlung 1985. S.9–10.

¹⁴Tamtéž (Ibidem).

¹⁵Op. cit. sub 6), S.3–4.

¹⁶Tomin, M. (red.): K některým příčinám vzestupu kriminality v r. 1990 (Zu den irgendeinen Ursachen des Anstiegs von Kriminalität). Praha, IKSP 1991. S.91. Stručný přehled kriminality

nepružný trestní proces, ztěžující účinnou kontrolu páchané kriminality, to na straně druhé.

- Závaznost Evropské úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod pro ČR a potřeba sladění nové trestněprocesní úpravy s ní.

Jak potvrzuje nynější situace v ČR, a jak již shora naznačeno, objektivně vyvolaná preference trestněprocesní rekodifikace se, stejně objektivně, neobejde bez souběžné rekodifikace trestněprávní; to alespoň ze začátku. Odmítat tuto jistou zákonitost by nakonec vedlo k dalším změnám rekodifikovaného procesu poté, co by došlo následně ke změnám v trestním právu hmotném. Podrobněji k těmto otázkám odkazují na části IV. – VI. přenášky.

III. Novela, nebo rekodifikace trestního práva hmotného a trestního práva procesního – řešení po přijetí Ústavy České republiky

V souvislosti s fázemi trestněprávní reformy, tzn. novelizační a rekodifikační, se jako určitá hranice mezi nimi předpokládala ústava (původně ČSFR a obou bývalých republik, nyní Ústava ČR). To nevyklučovalo, aby zároveň s novelizacemi probíhaly určité přípravné práce na rekodifikaci obou trestněprávních odvětví; taková byla i představa o práci již zmíněné Stálé pracovní komise trestního práva legislativní rady bývalé federální vlády. Ústava se považovala a považuje za jedno z rozhodujících východisek trestněprávní reformy, to vedle dalších, neméně důležitých.¹⁷ Přičemž je myšlena právě kodifikační (rekodifikační) fáze reformy. Nová Ústava České republiky je účinná od 1. 1. 1993. To by mělo znamenat, že je zároveň „odstartována“ trestní reforma v podobě rekodifikací a že tyto nové trestní kodexy (hmotný i procesní) budou ve velmi krátké době skutečností.

Ve svých poznámkách k možnému a doporučenému průběhu trestněprávní reformy v České republice (27. 3. 1993), postoupených pracovní komisi Ministerstva spravedlnosti ČR pro trestní reformu, jsem mimo jiné uvedl, že: „...ani po přijetí Ústavy ČR nejsou dané podmínky, východiska reformy natolik optimální, aby bylo možné uzavřít dosavadní fázi reformy, označovanou jako novelizační (od r. 1989), a přistoupit bez dalšího k naplňování fáze kodifikační (rekodifikační) se vším, co k ní náleží.“ Dále jsem rozvedl alternativu: rekodifikace, nebo novelizace jak z pohledu obsahového, tak institucionálního (jednoduše řečeno: co a kdo by měl dělat a za jakých nezbytných podmínek). Závěr, k němuž jsem dospěl, vyzněl takto:

Původní představa, do konce roku 1993 zpracovat zásady trestněprocesního kodexu, je nereálná, neboť to vyžaduje zblednit řadu východisek reformy, což je náročné

v ČSFR, ČR a SR za rok 1991 v porovnání s rokem 1990 (Ein kurzer Überblick von Kriminalität in der CSFR, CR u. SR im Vergleich mit dem 1990). Praha, MV ČSFR, 1991.111 S.

¹⁷Kratochvíl, V.: Východiska kodifikační fáze trestněprávní reformy v ČR (Die Ausgangspunkte der Kodifizierungsphase bei der strafrechtlichen Reform in der CR). TEMPUS-Lehrgang 1993, Brno (rukopis, Manuskript).

jak časově, tak personálně. Proto se dává k úvaze alternativa novelizační, reagující na potřebu relativně rychle reagovat na stoupající kriminalitu.

Nebezpečí uspěchané rekodifikace, tj. změn zcela zásadních, bylo u nás aktuální, zejména pokud jde o trestní právo procesní, ještě zhruba v březnu tohoto roku (93).

Před takovýmto přístupem též varovali i experti Rady Evropy a ABBA/CEELI na semináři k reformě trestního procesu v Praze v květnu 1993.

Podstatné dnes je, že zmizel uváděný nereálný termín procesní rekodifikace (byť jen v podobě zásad kodexu), a že současný stav je daleko příznivější pro celkovou úroveň a kvalitu trestněprávní reformy.

Pokud jde o trestní právo hmotné, počítá se jen s malou novelou zvláštní části, reagující na nové formy zločinnosti. V souvislosti s pracemi na rekodifikaci trestního řádu se též navrhuje některé zásadnější změny hmotného práva, ovšem s pozdějším časovým horizontem.

V trestním právu procesním, jak již řečeno, se opouští myšlenka nového kodexu do konce r. 1993. Místo toho je ve stadiu návrhů novela trestního řádu, odstraňující největší nedostatky platného procesního kodexu tak, aby bylo možné zvládnout nápor kriminality. Zároveň by měla pokračovat práce na rekodifikaci trestního řádu, rovněž časově podstatně odsunutá.

Obě zamýšlené novely, tzn. tr. zákona a trestního řádu, mají být připraveny tak, aby je mohl Parlament přijmout v příštím roce.¹⁸

IV. Projekt rekodifikace trestního práva procesního České republiky (květen 1993)

V době od února do května 1993 byly zpracovány příslušnou ministerskou komisí návrhy na rekodifikaci trestního práva procesního. Poslední, v pořadí pátý materiál¹⁹, vycházející z dopracovaných projektů předchozích, je předmětem následujících výkladů.

Původně (tzn. v únoru) vymezený cíl rekodifikace, se v květnovém materiálu zpřesňuje. Při zachování dosavadní struktury stadií trestního řízení, tzn. předsoudního, soudního a vykonávacího, jde o to dosáhnout následujících změn:

- posílit ochrannou funkci trestního práva procesního;
- prohloubit regulativní funkci tohoto právního odvětví;
- modifikovat výchovnou funkci trestního práva procesního;
- vzdor existující dělbě procesních funkcí (obžaloba, obhajoba, soudní rozhodnutí) dosud přetrvávající inkviziční, zejm. soudní stadium řízení, postupně zeslabovat ve prospěch zásady kontradiktorní (principu adversárního);

¹⁸Takový byl stav v době sepsu této přednášky. V čase její publikace (Časopis pro právní vědu a praxi) je situace jiná. Obě zmíněné novely přijal Parlament v listopadu 1993 s tím, že jejich účinnost nastala dne 1. 1. 1994.

¹⁹„Návrh koncepce rekodifikace trestního řádu (květen 1993).“

- vzhledem k přechodu, resp. k posílení kontradiktornosti procesu modifikovat zásadu objektivní pravdy, oficiality, legality, zásadu vyhledávací a zásadu presumpce neviný;
- ostatní, již deklarované zásady (§ 2 tr. ř.), ovšem ne vždy správně uplatňované, důsledně promítnout do jednotlivých stadií a procesních institutů (např. zásadu zákonnosti trestního postihu, volného hodnocení důkazů (ot. neúčinných důkazů));
- novou úpravou trestněprocesních institutů dosáhnout zjednodušení procesu, tím i odbřemenění orgánů trestního řízení od věcí, které jim nepřísluší, takže výsledkem by mělo být celkové zrychlení trestního řízení;
- to vše při respektování zásad zakotvených v Ústavě ČR a v mezinárodněprávních dokumentech (zejm. v Evropské úmluvě (EÚ) a v doporučení Výboru ministrů Rady Evropy č. R (87) 18 ke zjednodušení trestního řízení);

Posílení ochranného působení trestního procesu je nabíledni. Narůstající křivka kriminality, včetně nových jejích forem, vyžaduje efektivnější trestněprocesní mechanismus uplatňování trestního práva hmotného. Prohloubení regulativní funkce trestního práva procesního úzce souvisí s požadavkem legality tohoto právního odvětví, resp. se zásadou zákonnosti stíhání (§ 2 odst. 1 tr. ř.). Podle § 1 odst. 1 tr. ř. má trestní řízení mimo jiné působit k výchově občanů v duchu důsledného zachovávání zákonů a pravidel občanského soužití...etc. Vzhledem k postupnému přechodu k adversárnímu principu, jenž předpokládá též dohodnutou spravedlnost mezi procesními stranami, nikoliv tedy jen spravedlnost „shůry“ danou nynějším v podstatě inkvizitním soudem, nutno chápat výchovnou funkci trestního procesu nikoliv jako ryze paternalistickou, nýbrž spíše jako liberalizující; tzn., že se o svoji spravedlnost musí umět postarat i sám obviněný. K tomu jsou nutné právní předpoklady i toho typu, aby pod rouškou dohadování neunikal obžalovaný spravedlivému postihu (např. striktně legalizovaný plea bargaining), nezbytná bude též právní úprava „obhajoby chudých“. Přechod českého trestního procesu od inkvizitně-kontradiktorního principu k zásadní adversaci s prvky inkvizice není módní záležitostí, ale věcně odůvodněnou nutností; zdá se, že je tu všeobecný konsensus o tom, „...že inkvizitní model neodpovídá nadále roli, jakou by soudnictví mělo hrát v moderním státě...starý inkvizitní proces...byl nahrazen v minulém století tzv. reformovaným řízením, které oddělilo funkce soudce a prokurátora. Tato reforma...zachovala vyšetřovací funkci soudce...Mezitím se ale soudnictví stalo v západoevropských zemích skutečnou třetí složkou státní moci...Tato nová role justice je nejlépe patrná na ústavním a správním soudnictví. Organizace trestního soudnictví však neodpovídá této nové ústavní teorii, pokud soudce v řízení působí jako vyšetřovatel.“²⁰ Významné v této souvislosti jsou též důvody psychologické.

²⁰Herrmann, J.: Reforma trestního řízení ve východní Evropě. Srovnávací studie o řízení před soudem (Die Strafprozessreform in Ost-Europa. Eine Komparativstudie über das Gerichtsverfahren). Seminár k reformě trestního práva procesního ČSFR, říjen 1992, Liblice. (Ein Seminar zur Strafprozessreform in der CSFR, Oktober 1992, Liblice).

Dosud absolutně chápádná zásada objektivní pravdy²¹ by měla být nahrazena zásadou pravdivého skutkového zjištění... „s korektivem prokázání viny bez rozumných pochybností...“²² Půjde o to najít „zlatou střední cestu“ mezi nízkými požadavky na praktickou jistotu a nereálně absolutními požadavky, jež klade jistota teoretická (viz odkaz 21). V žádném případě to však neznamená nahrazení bezpečného skutkového zjištění (ve výše uvedeném smyslu – odkaz č. 22) tím, že by stačilo jen pravděpodobné usvědčení pachatele. Podstata modifikace dalších zásad, tj. oficiality a legality, spočívá v širším uplatnění principu oportunita. Oportunita musí ovšem být, jak se domnívám, legálně limitována, tzn. přímo v procesním kodexu, nikoliv jen interními instrukcemi např. ze strany ministerstva spravedlnosti.²³ „Zásadu vyhledávací...je třeba v řízení před soudem nahradit zásadou projednací, aby mohlo být vytvořeno kontradiktorní řízení.“²⁴

Pokud jde o zásadu presumpce neviný, její proměna by měla spočívat v modifikaci pravidla in dubio pro reo, které z ní vyplývá. Místo jakýchkoliv pochybností o vině, by se vycházelo z rozumných pochybností, které by odůvodňovaly rozhodnutí ve prospěch ohviněného. Co to jsou „rozumné pochybnosti“ o vině, to by bylo možné obecně vyjádřit např. takto: musí jít o skutkové pochybnosti, které mají zásadní význam pro závěr o naplnění, či nenaplnění všech znaků skutkové podstaty trestného činu, tzn., že bez jejich odstranění dalším dokazováním nelze uzavřít, že skutková podstata byla jedním obviněným naplněna.²⁵

Předpokládané modifikace výše zmíněných funkcí a základních zásad trestního práva procesního nijak nekolidují, jak mám za to, ani s Ústavou ČR, resp. Listinou základních práv a svobod, ani s Evropskou úmluvou či s doporučením Výboru ministrů RE (87) 18.²⁶

Žádoucí zjednodušení trestního řízení by nemělo být dosaženo mechanickým zstručňováním jednotlivých pasáží platného zákona na únosnou míru, nýbrž tím, že bude výrazně odlišně chápána úloha jednotlivých stadií trestního procesu a v té souvislosti i role orgánů, které v jejich rámci působí.

²¹Růžek, A. a kol.: Trestní právo procesní (Das Strafprozessrecht). Praha, UK 1992. S.34: „Die Organe des Strafgerichtswesens sind die objektive Wahrheit zu feststellen verpflichtet, d.h. die zweifellose, gesamte, gänzliche und unbedingte Wahrheit und sie dürfen mit der Feststellung blosser Wahrscheinlichkeit nicht zufrieden sein.“ („Orgány trestního soudnictví jsou povinny zjistit objektivní pravdu, tj. nepochybnou, úplnou a naprostou pravdu a nesmějí se spokojit se zjištěním pouhé pravděpodobnosti...“).

²²Šámal, P.: Op. cit. sub 6), S.185.

²³Stejně doporučení zaznělo i ze strany některých expertů RE a ABBA/CEELI na semináři k reformě trestního práva procesního v ČR; Praha, květen 1993. (Dasselbe haben die irgendeinen Experten von ER u. ABBA/CEELI am Seminar zur Reform des Strafprozessrechtes der CR, in Prag im Mai 1993 empföhlen)

²⁴Srov. (Vgl.) Šámal, P.: Op. cit sub 6), S.226.

²⁵Ibidem, S.185.

²⁶K novému vymezení katalogu základních zásad trestního řízení, též s přihlédnutím k EÚ srov. Šámal, P.: Op. cit sub 6), S.221–227. (Zu der neuen Bestimmung des Katalogs von Grundsätzen des Strafverfahrens, auch mit Rücksicht auf EMRK siehe Samal, P...).

Pokud se jedná o požadavek respektování Ústavy ČR, Listiny..., Evropské úmluvy etc., toto hledisko bude sledováno v dalším výkladu, především v souvislosti s jednotlivými procesními instituty, jak o nich hovoří **Návrh koncepce rekodifikace trestního řádu (květen 1993)**.

Tento návrh je zpracován ve dvou alternativách, poněkud zjednodušeně řečeno v alt. „inkviziční“ a alt. „adversární“ (kontradiktorní). V prvním případě převažují prvky inkvizice nad kontradiktorností, ve druhém je tomu naopak.

Celá procesní materie byla rozvržena do šesti částí, jednotlivé instituty jsou pojednány ve formě zásad. Část 1. zahrnuje postavení a úlohu orgánů činných v trestním řízení v jednotlivých jeho stádiích, v části 2. se hovoří o postupu před zahájením trestního stíhání, charakteristiku vyšetřování obsahuje část 3., šetření v tzv. bagatelních věcech rozebírá část 4., k možnostem vyřízení věci mimo hlavní líčení se vztahuje část 5. a řízení před soudem prezentuje část 6. Vzhledem k omezenému rozsahu této přednášky je možné probrat jen to, co je pro jednotlivé části typické, rozhodující.

1. Postavení a úloha orgánů činných v trestním řízení v jednotlivých jeho stádiích

Vyšetřovatel před vznesením obvinění provádí šetření o trestném činu, který spadá do vyšetřování, s cílem zjistit jeho pachatele a zadokumentovat ve formě použitelné pro soud („procesní forma“) neodkladné a neopakovatelné úkony. Po vznesení obvinění podle I. alternativy jedná zásadně v procesní formě; podle alternativy II. provádí dokazování procesní formou naopak jen výjimečně (jde-li o klíčové důkazy), zásadně provádí objasnění skutečností potřebných jen pro jeho rozhodnutí či pro rozhodnutí prokurátora, zda podat obžalohu; toto objasnění je neformální.

Prokurátor dohlíží na zákonost postupu vyšetřovatele; rozhoduje o ní zásadně na návrh (obviněného, poškozeného...). Těžiště jeho činnosti spočívá ve výkonu státní obžaloby v řízení před soudem (čl. 80 Ústavy ČR). Je odpovědný za podanou obžalohu, nemá však důkazní břemeno a před soudem neprovádí samostatně dokazování (alt. I.). Podle alt. II. má důkazní břemeno, musí aktivně prokazovat žalované skutečnosti, přičemž zároveň musí zůstat objektivní osobou, neboť zastupuje stát, který má zájem jen na potrestání skutečných pachatelů.

Soudce činný v přípravném řízení rozhoduje o taxativně vypočtených zásazích do základních práv obviněného, popř. dalších osob v průběhu přípravného řízení (čl. 8, 12 Listiny...; čl. 5, 8 EÚ). Dále se předpokládá, že bude provádět protokolární výsledky důležitých svědků, které nelze vyslechnout před soudem, a to na návrh prokurátora; po vznesení obvinění i na návrh obviněného (obhájce) (alt. I.). Podle alt. II. tento soudce postupuje stejně i v případě, pokud některá ze stran považuje důkaz za klíčový a chce důkaz pro případné soudní řízení zajistit v objektivně zachycené podobě. Obviněný se může tohoto postupu domáhat též tehdy, jestliže vyšetřovatel v přípravném řízení odmítl vyslechnout jím navrženého svědka.

Soud (senát nebo samosoudce) je odpovědný za své rozhodnutí o obžalobě.

Ve smyslu alt. I. provádí dokazování zásadně sám. Může je však svěřit i procesním stranám a sám se omezit na doplňující otázky. Nese důkazní břemeno, je odpovědný za úplné objasnění skutkového děje. Alt. II. svěřuje provádění důkazů procesním stranám. Důkazní břemeno nese prokurátor, soud je pouhým nezávislým a nestranným arbitrem sporu mezi státem (žalobcem) a obviněným. Jeho rozhodnutí, jako správné a pravdivé, musí odpovídat provedenému dokazování procesními stranami. Pokud ovšem nečinnost stran při dokazování může způsobit neobjektivní rozhodnutí, soud důkazy v potřebném rozsahu, při dodržení zásady nestrannosti a výjimečnosti takového postupu, provede sám; (čl. 90 Ústavy ČR, čl. 36 odst. 1 Listiny..., čl. 6 odst. 1 EÚ).

2. Postup před zahájením trestního stíhání

Jedná se tu o neprocesní činnost policie a prokurátora v souvislosti s přijímáním a prověřováním trestních oznámení; k jejich příjmu je oprávněna pouze policie, stejně tak i k jejich prověrce s tím, že prokurátor může přešetřit správnost, rychlost a úplnost postupu policie. Na základě podaného trestního oznámení a jeho prověření policista předá věc vyšetřovateli, nebo bagatelní věc, o níž se nekoná přípravné řízení, předloží prokurátorovi, včetně dokumentace důkazů; může též předvést zadržného podezřelého prokurátorovi, ten potom následně k soudu. Jde-li o správný přestupek, předá věc policista jinému příslušnému orgánu, neprovádí-li objasnění přestupku podle zákona sám. Konečně neformálním způsobem odloží podané trestní oznámení, pokud se neprokázalo jako důvodné.

3. Vyšetřování

Vyšetřování zahrnuje úsek činnosti vyšetřovatele od okamžiku převzetí věci od policisty, i když ještě nedošlo ke vznesení obvinění; spadá sem i zahájení trestního stíhání proti určité osobě (tzn. vznesení obvinění) a úkony na ně navazující. Vyšetřování končí buď odložením věci, nebo zastavením trestního stíhání či postoupením věci jinému příslušnému orgánu, anebo předáním věci prokurátorovi po skončení vyšetřovacích úkonů.

Před zahájením trestního stíhání provádí vyšetřovatel zásadně jen neformální úkony směřující k objasnění věci a zjištění podezřelého. Provede-li zde procesní formou, stanovenou zákonem, neodkladné nebo neopakovatelné úkony, jsou použitelné v řízení před soudem, pokud je potvrzují další důkazy (čl. 6 odst. 3 písm. d) EÚ).²⁷ Dospěje-li k závěru, že skutek se nestal, nebo není trestným činem a netřeba věc postupovat, neformálně ji odloží.

Zahájit trestní stíhání (tj. vyšetřování) může vyšetřovatel policie nebo vyšetřovatel jiného orgánu (např. podle § 22 z. č. 13/93 Sb., což jsou celní vyšetřovatelé). Trestně stíhat lze jen konkrétní osobu, proto zahájení trestního stíhání spadá vjedno se vznesením obvinění. O oprávném prostředku proti vznesení obvinění, který

²⁷Repík, B.: Požadavky Evropské úmluvy lidských práv na trestní proces (Die Forderungen von EMRK auf Strafprozess). Bulletin advokacie, 1993, 3, S.10-11.

nemá odkladný účinek, rozhoduje s konečnou platností prokurátor. Stíhání návrhových deliktů je podmíněno návrhem oprávněné osoby, delikty ostatní se stíhají na bázi zásady legality, resp. oficiality. Výjimka z obou principů je přípustná, jestliže na trestním stíhání není veřejný zájem. V takovém případě se věc před vznesením obvinění neformálně odloží, anebo se trestní stíhání zastaví. Bude také nutné specifikovat zákonná kritéria absence veřejného zájmu na trestním stíhání, aby se tak zabránilo porušování principu rovnosti občanů před zákonem a soudem (č. 96 odst. 1 Ústavy ČR, čl. 37 odst. 3 Listiny..., čl. 6 odst. 1 EÚ). Předmětem vyšetřování jsou všechny trestné činy, s výjimkou tzv. bagatelních deliktů. Ty se navrhuje vymezit variantně: delikty kriminální se sazbou odnětí svobody do tří let včetně, nebo se sazbou nepřevyšující dva roky, anebo půjde o výčet trestných činů z hlediska jejich předpokládané skutkové složitosti. První varianta představuje příliš velký objem „bagatel“, jejichž šetření by mohlo zahltnit policii; podle platného právního stavu se jedná o 50 % z celkového počtu skutkových podstat trestných činů ve zvláštní části. Varianta třetí je příliš spekulativní; předpokládanou skutkovou složitost věci nelze předem odhadovat. Optimální se proto jeví varianta druhá. Zároveň však vyžaduje hmotněprávní kategorizaci činů soudně trestných a její vyjádření pomocí trestních sazeb v zákoně.

Účel vyšetřování po vznesení obvinění je trojí: ohstatat důkazy pro rozhodnutí o postoupení věci, zastavení trestního stíhání, jeho přerušeni nebo pro podání obžaloby; za druhé jde o zajištění důkazů významných pro soud, které v řízení před ním nelze provést, nebo jen velmi obtížně, anebo mají pro otázku viny či trestu zásadní význam (tento druhý cíl vyšetřování je dán alternativně, ovšem mezi oběma alternativami není příliš patrný zřetelný rozdíl); za třetí kvalifikovaně informovat obviněného o podstatě obvinění (čl. 8 odst. 2 Listiny, čl. 6 odst. 3/a) EÚ). Obsahem vyšetřování jsou úkony jednak procesní (tj. použitelné před soudem), jednak úkony neprocesní (před soudem nepoužitelné, sloužící jen pro rozhodnutí vyšetřovatele nebo prokurátora v přípravném řízení). Zákon by měl stanovit demonstrativní výčet důkazních prostředků procesní povahy. Povinnost vyšetřovatele provést procesní úkony všechny, které by mohly mít zásadní význam pro otázku viny a trestu v řízení před soudem, požaduje alt. I. S procesní formou obligatorních důkazů a dále těch, které mají základní význam pro otázku viny, zejména hrozí-li nebezpečí, že později nebude možné tyto důkazy provést, počítá alt. II. Podle ní též důkazy svědčící obviněnému provede vyšetřovatel jen, má-li za to, že by mohly ovlivnit rozhodnutí, zda podat obžalobu, anebo požádá-li o ně obhajoba.

Pro účast stran při dokazování v přípravném řízení je typické, že obviněný (jeho obhájce) mohou zvážít, zda již nyní navrhnou vyšetřovateli další důkazy, anebo zda tak učiní až v řízení před soudem. Navrhnou-li důkazy již vyšetřovateli, ten uváží, zda a v jaké formě je provede, případně zda je neodmítne jako nepodstatné; proti tomuto závěru nemá obviněný opravný prostředek, může však o provedení těchto důkazů požádat soudce činného v přípravném řízení. Seznámení obviněného s výsledky vyšetřování se týká jen úkonů v procesní formě.

4. Šetření v tzv. bagatelních věcech

O bagatelních věcech se vyšetřování nekoná. Jejich objasnění policií bude neformální. Vyřizovat by se měly mimosoudně (viz č. V.). Pokud se prokurátor rozhodne předložit věc soudu, učiní tak zjednodušenou obžalobou (jen popis skutku, jeho právní kvalifikace, seznam navrhovaných důkazů, případně návrh na vazbu). Prokurátor může kdykoliv v bagatelní věci nařídít vyšetřování (vzhledem k okolnostem případu, nebo osobě pachatele).

Bagatelní věci projednává samosoudce, doručení zjednodušené obžaloby samosoudci má účinky zahájení trestního stíhání, pokud se ve věci již nekonalo vyšetřování. Pro řízení před samosoudcem v bagatelních věcech platí vždy postup podle alt. II (viz č. VI.).

Obsah části III. a IV. Návrhu...dokumentuje, že jeho tvůrci vycházeli nejen z Ústavy..., EÚ, nýbrž také z doporučení Výboru ministrů RE (87)18, zejm. z té pasáže, která pojednává o zjednodušení běžných soudních řízení.

5. K možnostem vyřízení věci mimo hlavní líčení

Všech pět forem takového vyřízení věci, které nabízí Návrh..., vychází rovněž z doporučení Výboru ministrů RE (87) 18. Neznamená to ovšem, že nový kodex upraví podrobně všechny. Experti RE a ABBA/CEELI doporučovali (Praha 1993), abychom z této nabídky vyhírali velmi obezřetně a šli spíše cestou postupných kroků. Důraz též položili na zákonnou kontrolu provádění všech forem odklonu mimo hlavní líčení. Nebylo by dobré připustit možnost „divokých“ odklonů, jak potvrzuje německá zkušenost.

Návrh předpokládá tyto možnosti odklonů:

Podmíněné zastavení trestního stíhání nebo odložení věci, v níž se koná šetření

Přichází v úvahu u deliktů, u nichž lze vzhledem k jejich závažnosti důvodně předpokládat, že by soud upustil od potrestání, nebo uložil trest bez odnětí svobody. Musí existovat odůvodněný závěr o vině, kterou obviněný uznává; ten také uhradí způsobenou škodu. Se zastavením musí souhlasit jak obviněný, tak poškozený. Rozhodnutí o podmíněném zastavení činí v přípravném řízení prokurátor, v řízení před soudem soudce (senát). Jestliže rozhodne prokurátor a jeho rozhodnutí posléze nabude charakter rei iudicatae, potom by bylo toto rozhodnutí patrně v rozporu s čl. 90 Ústavy ČR a čl. 40 odst. 1 Listiny..., podle nichž jen soud rozhoduje o vině a trestu za trestné činy. Ust. čl. 6 odst. 1 EÚ tak přísné není.

Zkrácené písemné řízení

Týká se deliktů, k jejichž vyřízení je příslušný samosoudce. Požaduje se uznání viny, jakož i odůvodněný předpoklad, že není nutné uložit nepodmíněné odnětí svobody. V písemném příkazu se vysloví vina a uloží trest; nelze však ukládat trest odnětí svobody nepodmíněný. Je možné zahrnout i výrok o náhradě škody. Příkaz se

neodůvodňuje. Obviněný má právo do určité lhůty žádat o hlavní líčení. Nevyužije-li je, má příkaz účinky pravomocného rozsudku. Opravný prostředek proti němu má obviněný, poškozený a prokurátor. Příkaz může vydat na návrh prokurátora pouze soudce činný v přípravném řízení. Nevyhoví-li tomuto návrhu, koná se ve věci hlavní líčení před samosoudcem.

Narovnání

Bude možné jen u deliktů, které mají povahu konfliktu mezi obviněným a poškozeným, přičemž významná je též závažnost trestného činu (menší závažnost), osobnost pachatele (recidiva, osobní poměry), vztah obviněného a poškozeného (příbuzenství). Potřebné je uznání viny obviněným, jakož i jeho souhlas a souhlas poškozeného s narovnáním. Okamžikem schválení narovnání se přerušuje trestní řízení. Splní-li obviněný ve stanoveném termínu podmínky narovnání, je rozhodnuto o zastavení trestního stíhání. Na návrh stran, či po dohodě s nimi může narovnání provést prokurátor nebo soudce (senát), rozhodnutí lze učinit nejpozději do závěrečné porady soudu. I zde platí upozornění na možnou kolizi s Ústavou a Listinou.

Zjednodušené řízení

Má se konat o trestných činech, jež patří samosoudci. Předpokládá se, že obviněný uznává alespoň z části jakoukoliv účast na stíhaném činu, přičemž nejsou splněny podmínky některého z výše uvedených odklonů. Jestliže soud nepochybuje o obsahu dohody procesních stran o nesporných skutečnostech, které netřeba dokazovat, zaměří pozornost jen na skutečnosti mimo tuto dohodu. Od této „dohody“ mohou strany ustoupit. Toto řízení je možné pouze před soudem.

Prohlášení viny a dohodovací řízení (plea of guilty, plea bargaining)

Předmětem těchto odklonů mohou být dle Návrhu buď jakékoliv trestné činy, nebo jen vymezený okruh deliktů, s vyloučením závažných. Zmínění experti RE, ABBA/CEELI doporučovali zdrženlivost při úvahách o plea of guilty, bargaining u závažných deliktů.

Prohlášení viny bez dohodovacího řízení znamená, že prokurátor ve veřejném zasedání navrhne rozsah obvinění a trest. Obviněný po poradě s obhájcem návrh akceptuje, či nikoliv. Veřejné zasedání se koná za přítomnosti soudce, prokurátora, obviněného a jeho obhájce. Při prohlášení viny po dohodovacím řízení se toto řízení vede zcela neformálně (v kanceláři prokurátora). Vlastní prohlášení viny (doznání) je činěno stejně, jako v předchozím případě.

V zájmu ochrany práv obviněného (zejm. ve smyslu čl. 6 EÚ) se počítá se soudní kontrolou tohoto typu odklonu: soudce musí zjistit, zda obviněný rozumí vznesenému obvinění, a že se vzdává svých práv; soudce musí ověřit, zda doznání bylo dobrovolné, obviněnému musí sdělit minimální a maximální hranici trestní sazby, kterou může očekávat; musí též zjistit, zda pro doznání existuje skutkový základ.

Prokurátor s odvoláním na souhlasné stanovisko obviněného navrhuje soudu po provedeném řízení uznat vinu určitým trestným činem a uložit trest nepřevyšující

navrženou výměru. Prohlášení viny není závazné pro soud, ten je může vždy odmítnout; v takovém případě proběhne normální soudní řízení, přitom prohlášení viny nelze v tomto řízení použít, ani k němu žádným způsobem přihlížet.

Uvedený typ odklonu přichází v úvahu pouze v řízení před soudem, nejpozději do doby, než se soud odebere k závěrečné poradě.

6. Řízení před soudem

I v této části se snaží Návrh vycházet ze zmíněných doporučení Výboru ministrů RE (87) 18.

Obžaloba a dispozice s ní ze strany prokurátora je různě nahlížena v I. a II. alternativě. V prvním případě zpětvzetí obžaloby, což je možné do závěrečné porady soudu, vezme tento soud pouze na vědomí, pokud se tak stalo do zahájení dokazování v hlavním líčení. V druhém případě po zahájení dokazování v hlavním líčení má zpětvzetí obžaloby účinky zastavení trestního stíhání; třeba ovšem přiznat, že v tomto bodě není Návrh zcela jasný.

Předběžné pojednání obžaloby

Jedná se o fakultativní stadium trestního řízení. Předseda senátu zde může učinit některé z rozhodnutí, kterým se věc vyřizuje mimo hlavní líčení (viz č. 5.). Kromě toho může svým rozhodnutím odmítnout podanou obžalobu za předpokladu, že zjistí závažné procesní vady, které nelze odstranit v hlavním líčení (např. vyšetřování provedené bez ohláje, v případě nutné obhajoby). Jinak se uvažují dvě alternativy naložení s obžalobou, a sice z hlediska dokazování a jeho těžiště. Podle alt. I. soud věc vrátí prokurátorovi k došetření, pokud nepředložil všechny důkazy, podstatné pro vinu a trest. Naproti tomu alt. II. spatřuje těžiště dokazování v hlavním líčení, takže zachycení procesních důkazů z vyšetřování je právem žalobce a nepřichází v úvahu nějaké vrácení věci k došetření. Neunesení důkazního břemene v hlavním líčení vede ke zproštění obžalovaného; dozví-li se soud o důkazu, který by mohl být podstatný pro rozhodnutí, může jej výjimečně v případě nečinnosti stran provést sám při dodržení zásady nestrannosti.

Dokazování

Cílem dokazování je zjištění skutkového stavu bez rozumných pochybností. Způsob vedení dokazování je opět navrhován alternativně, tzn. inkvizičně, nebo adversativně; přitom nejde o čisté jejich podoby. Inkvizice je doplněna kontradiktorností a naopak. Otázkou neúčinnosti důkazů by se měl soud zabývat buď ex offio, nebo k námitce některé ze stran. Základním kritériem bude vždy rozpor se zákonem, třeba rozlišovat vady podstatné-nepodstatné a odstranitelné-neodstranitelné.

EÚ, kromě čl. 6 odst. 1, 3 písm. d) („rovnost zbraní“ a kontradiktornost při dokazování svědkem) neuvádí žádné jiné ustanovení, které by mělo vztah k trestnímu řízení členských států z hlediska dokazování.²⁸ Citované ustanovení Úmluvy, jakož

²⁸Ibidem, S.5.

i bohatou judikaturu Komise a Soudu bude třeba promítnout do vlastní podrobné právní úpravy dokazování, a to nejen v hlavním líčení.

Přítomnost obžalovaného a dalších osob u hlavního líčení

Hlavní líčení lze konat v nepřítomnosti obžalovaného zásadně jen v méně závažných věcech (např. samosoudcovských). Podmínkou je doručení obžaloby a řádné předvolání. V jiných případech by to mělo být možné, pokud se obžalovaný svého práva účasti u hlavního líčení vzdá, přičemž jeho účast vzhledem k závažnosti věci není nutná. Předpokládá se dále zadržení svědka na dobu maximálně 24 hodin tak, aby bylo dosaženo účelu předvedení. Zatímco tento návrh nekoliduje s Listinou... (viz čl. 8 odst. 1, 2), bude třeba jej přezkoumat z hlediska čl. 5 EÚ, případně ověřit důvody souladu např. § 51 německého tr. řádu s EÚ, v němž se počítá s pořádkovou vazbou svědka v případě nedostavení se k soudu. V souvislosti s organizovaným zločinem se stává aktuální ochrana svědků a dalších osob – nositelů důkazů. Podle Návrhu může prokurátor nebo předseda senátu učinit opatření, aby totožnost takových osob byla před jinými utajena. Hrozí tu ovšem stejné nebezpečí potíží, do jakých se svého času dostalo Nizozemí (věc Kostovski ca NI) nebo Rakousko (věc Windisch ca Ö). Štrasburský Soud zde konstatoval porušení čl. 6 odst. 1, 3 písm. d) EÚ. Návrh, spočívající v možnosti uložit svědkovi pořádkové opatření v podobě několikadenního trestu odnětí svobody, jestliže se dopustí „pohrdání soudem“ vykazuje stejnou problematiku, jak uvedeno shora ohledně 24hodinového zadržení svědka.

Protokolace a písemné vyhotovení rozsudku

V obou případech se navrhuje zjednodušení, resp. zestručnění tak, aby soud nebyl nadbytečně zatěžován; vychází se tu z doporučení Výboru ministrů RE (87) 18 k těmto otázkám.

Odvolací řízení

Toto řízení se navrhuje koncipovat na principu kasace s prvky apelace. Podle alt. I. nejsou-li podle názoru odvolacího soudu skutková zjištění soudu první instance úplná a správná, odvolací soud jeho rozhodnutí zruší jen, jestliže taková vada mohla vést k chybnému výroku o vině nebo o trestu. Alt. II. naopak předpokládá, že odvolací soud nemusí přistoupit na návrh provést při odvolání důkazy, šlo-li o důkazy, které bylo možné provést na I. stupni a strany je neuplatnily. Rozhodující je povaha a závažnost navrhovaných důkazů. Doporučuje se zachovat revizní princip omezený jen na důvody, pro které se odvolání podává. Zákaz reformace in peius by měl být vztažen na všechny výroky rozsudku; tento návrh považují za problematičtější v poměru k výroku o ochranném opatření a k náhradě škody. Beneficium cohaesionis se nemění.

Obnova řízení

Obnova v neprospěch obviněného se má vázat na určitou lhůtu. Povolení obnovy ve výroku o trestu by mělo být výjimečné. Jen, pokud vzhledem k novým skutečnostem a důkazům o nich je zřejmé, že měl být uložen buď jiný druh trestu, nebo v podstatně jiné výměře. O návrhu na povolení obnovy by byl příslušný rozhodovat soud, který by ve věci měl působit jako soud druhého stupně.

Stížnost pro porušení zákona (SPZ)

Ta by měla směřovat především proti porušení procesních předpisů. Ve smyslu požadavku spravedlivého procesu (čl. 6 odst. 1 EÚ) ji může podat prokurátor nebo obviněný (obligatorně zastupený obhájcem). Podmínkou uplatnění tohoto mimořádného opravného prostředku bude předchozí využití opravného prostředku řádného; v zájmu obviněného lze připustit výjimku. Nejvyšší soud, kterému by agenda SPZ výlučně příslušela, by postupoval zásadně podle kasačního principu; výjimky by se připouštěly (např. zastavení trestního stíhání z důvodu jeho nepřípustnosti).

Popsaný Návrh koncepce rekodifikace tr. řádu není materiálem úplným. Předpokládá se, že otázky, které zatím neeší, budou zpracovány postupně v návrzích dalších; např. obhajoba ex offa a čl. 6 odst. 3 písm. c) EÚ, zajištění osob a věci a čl. 8 odst. 5 Listiny...²⁹ zvláštní způsoby řízení etc. Zvláště nutno věnovat pozornost systému základních zásad trestního řízení.

V. Novelizační návrhy v trestním právu procesním České republiky (květen 1993)

V části III. se konstatuje, že kromě práce na rekodifikaci trestního práva procesního je ve stadiu návrhů novela trestního řádu.

Návrh, zpracovaný některými soudci Nejvyššího soudu, má odstranit nejkřiklavější nedostatky platného trestního řádu tak, aby bylo možné zvládnout nápor stoupající kriminality. Nemění se celková základní koncepce dosavadního tr. řádu, i když ojediněle takové změny zaznamenat lze. To bylo ostatně doporučeno i experty RE a ABBA/CEELI v květnu t.r.

Nyní stručně k některým návrhům:

Modifikuje se zásada objektivní pravdy, v podstatě tak, jak o ní byla řeč v části IV. (tzn. zjišťování skutečného stavu věci, jako základu viny, jenž nevzbuzuje důvodné pochybnosti). V důsledku nedostatku přísedících (laiků) se rozšiřuje okruh věcí projednávaných samosoudcem (se sazbou do pěti let odnětí svobody). Počítá se s opětným zavedením trestního příkazu, jakož i se zjednodušenými rozsudky (tj. bez odůvodnění) i když se ukládá nepodmíněný trest odnětí svobody.

²⁹Kratochvíl, V.: Vazba v trestním řízení z pohledu Listiny základních práv a svobod a Evropské úmluvy o lidských právech (vybrané problémy) (Die Untersuchungshaft im Strafprozess aus dem Gesichtspunkt der Liste der Grundrechte und der Freiheiten und der EMRK (ausgewählte Probleme)). Kriminalistika, 26, 1993, 2, S.144-154.

Nepružné rozhodování o námitce podjatosti soudce bude nahrazeno, pravděpodobně tak, že toto rozhodnutí učiní speciální senát téhož soudu. Naopak bylo odmítnuto odstranění zjevného rozporu stávajícího § 71 odst. 4 tr. ř. (mimořádné prodlužování vazby na dobu nezbytně nutnou) s čl. 8 odst. 5 Listiny.³⁰ a sice s poukazem, že „praxe na toto nikdy nemůže jít“, i když teoreticky lze tento rozpor uznat. Novela č. 25/93 Sb. stanovila, že doba řízení o mimořádném prodloužení vazby u Nejvyššího soudu se nezapočítává do trvání soudní vazby. Tím docházelo ke stavění jejího běhu, tedy k faktickému prodlužování jednorozhodnutí maximální lhůty. Tato úprava bude zrušena pro svůj rozpor s Listinou (čl. 8 odst. 5), jakož i z technických důvodů (obtížný výpočet délky stavění). Stejně tak bude zrušena maximální výše kaucy za vazbu (§ 73a odst. 2 tr. ř.: 1.000.000 Kč). Neřešitelný cestou novely tr. řádu je problém se lhůtami 24 hodin při zatčení, zadržení osob, kdy tyto lhůty, jakožto velmi krátké, ve svém důsledku omezují právo podezřelého či obviněného na obhajobu obhájcem.³¹ Ony lhůty jsou totiž výslovně uvedeny v Listině..., kterou lze měnit jen ústavním zákonem. Přibírání znalce bude neformální, ne tedy usnesením jako doposud. Navrhuje se zjednodušení osnovy odůvodnění rozsudku. Vyhledávání, jako forma přípravného řízení, by se mělo konat o všech trestných činech se sazbou odnětí svobody do pěti let. Třeba ovšem zvážit v této souvislosti zvýšené zatížení vyhledavatelů, které z toho vzejde. Vyhledavatel bude také moci sám postoupit věc jinému orgánu. Dále se uvažuje o možnosti zpětvzetí obžaloby prokurátorem až do zahájení porady o rozsudku u soudu I. stupně. K přečtení protokolu o výpovědi svědka, u méně závažných skutečností, nebude třeba souhlasu procesních stran. Povinností soudu v hlavním líčení bude probrat pouze podstatné důkazy z přípravného řízení...etc.

VI. Návrh změn v trestním právu hmotném České republiky (duben – květen 1993)

Také trestní zákon má být v r. 1994 novelizován. Jedná se jen o dílčí změny; změny závažnější povahy se uvádějí v souvislosti s Návrhem rekonstrukce tr. řádu (květen 1993), jako jeho 7. část.

Obsahem zamýšlené novely by měly být jen nové skutkové podstaty trestných činů ve zvláštní části. Za neoprávněné užívání cizí věci bude nadále považováno i neoprávněné obsazování bytů a nebytových prostor, za předpokladu recidivy pachatele. Trestnost nedovoleného překročení státní hranice se rozšíří i na překročení přes vyznačený hraniční přechod. Za trestné bude dále považováno již samotné neoprávněné držení platební karty. Třeba též prohloubit ochranu před „praním špi-

³⁰ Kratochvíl, V.: Poznámky k novelám trestního zákona a trestního řádu (Die Bemerkungen zu den Novellen des StGB u der StPO). č. (Nr.) 557/558/91 Sb. (ASG.). Čs. Kriminalistika, 25, 1992, 3, S.252-253. Srov. však § 71 odst. 4 tr. ř. ve znění novely č. 292/93 Sb.

³¹ Vantuch, P.: K zadržení obviněného (podezřelého) a rozhodnutí o něm (Zur Haftung des Beschuldigten (Verdächtigten) und ein Beschluss darüber.) Bulletin advokacie, 1993, 2, S.13-19.

navých peněz“.³²

Pokud jde o zamýšlené změny zásadnější povahy, jež by měly být základem rekonstrukční fáze reformy trestního práva hmotného, a které obsahuje materiál prohraný v bodu IV., jedná se o následující:

Materiální pojetí trestného činu by se mělo nahradit pojetím formálním; místo pojmu „společenská nebezpečnost“ použít „společenská škodlivost“. Změna ovšem vyžaduje hlubší analýzu dosavadního materiálního pojetí, které de lege lata je ve skutečnosti pojetím materiálně-formálním, resp. formálně-materiálním. Nemělo by jít jen o změny terminologické, či o pouhý návrat k ryze formálnímu pojetí trestného činu.³³

Zpřesnit úpravu okolností vylučujících trestní odpovědnost. Např. u nutné obrany stanovit, že nejde o překročení jejích hranic, jestliže se tak stane ve zmatku, strachu...etc. Doplnit nové důvody, trestnost vylučující: výkon práva, splnění rozkazu, svolení poškozeného.

Zúžit rozsah pojmu „pokračování“ v trestném činu, anebo dokonce, jako varianta, tento pojem zcela vypustit z instrumentária trestního práva hmotného.

Ve zvláštní části bude třeba taxativně vyjmenovat delikty trestně stíhané jen na návrh.

Z á v ě r

Takový je tedy dosavadní obraz průběhu trestněprávní reformy v bývalé ČSFR a dnešní České republice od r. 1989 dodnes. Patří k němu, jak již řečeno, samozřejmě i speciální právní úpravy výkonu trestu odnětí svobody a výkonu vazby. Prvá je ve stadiu počátečních příprav s tím, že novela zákona o výkonu trestu odnětí svobody byla přijata již v r. 1990. Zákonná úprava výkonu vazby má zatím podobu zásad, které čeká paragrafované zpracování; jde o regulaci zcela novou, neboť výkon vazby nebyl u nás zatím speciálním zákonem upraven, nepočítáme-li jedno či dvě ustanovení trestního řádu. Obě normy garantuje Ministerstvo spravedlnosti ČR.

Do budoucna lze si jen přát, aby rekonstrukční práce, ovlivňované řadou skutečností, ovládala též velmi potřebná zásada: „festina lente“!

* * *

³² Blíže k tomu (Näher dazu) Nett, A.: Prání špinavých peněz (Geldwäsche). Brno, Právnická fakulta MU 1993. 39 S.

³³ Blíže srov. (Näher vgl.) Kratochvíl, V.: Trestný čin a jeho skutková podstata v pojetí J. Kallaba (Die Straftat und ihr Tatbestand in der Auffassung von J. Kallab). In: Nett, A. (red.): Sborník z konference k výročí úmrtí prof. JUDr. J. Kallaba. Brno, AUBI, 102, Spisy PF MU v Brně, Řada teoretická, Sv. 102. S.44-60.

SUMMARY

Czech Criminal Law in Motion

The article covers in outline the course of the criminal law reform in the CSFR and the Czech Republic since 1989.

It also deals with the dilemma, whether the reform is being realized by the way of amendments or recodifications, especially after the adoption of the Constitution of the Czech Republic. The authors warn of the danger of unadequate haste in adopting new legislative projects. Both in substantive criminal law and in criminal procedure there were many parallel changes following the adoption of the Constitution, not only in the form of amendments but also in the form of preparatory work done on the new codes in both criminal law branches. The development ensued from the objective situation given by the needs of criminal law practice to react to the necessity of effective crime control and new criminal law codes.

The paper also contains the basic features of the Czech Criminal Law Recodification Project (May 1993), the criminal procedure amendment proposals (also of May 1993) and the characteristics of the criminal law changes made in April and May of 1993.

The paper is accompanied with the necessary body of notes, referring to other sources concerning the Czech criminal law reform.